

KATONA-KISS ATTILA

KARA BUGA ÉS KARABUKA

Egy török eredetű helynév és ami mögötte lehet

Kutatástörténet

Mándoky Kongur István *A kun nyelv magyarországi emlékei* című művében került említésre a Nagykunságban, közelebbről Kunhegyes és Kunmadaras határán egy halom, amely a *Karabuka* nevet viseli. Mándoky Kongur megállapítása szerint a helynév személynévi eredetű, melynek jelentése 'Fekete-Bika', eredeti kun hangalakja pedig Qarabuqa volt.¹

A név bekerült a Baski Imre által jegyzett *Kun névtárba* is, de emellett Baski idézett még egy helyet, ahol felbukkan a név: „*Karabuka*, határrész, tanyaközpont Csanádapáca mellett [Bohus István szóbeli közlése]”. Mándoky Kongur után Baski is egy kun **Qara-buqa* személynévben látta a helynév előzményét.² A *Karabuka* név szerepel a *Magyarország földrajzinév-tára II. Békés megye* c. kötetben is mint egy terület neve, de az nem Csanádapáca része, hanem az egykor Arad vármegyéhez tartozó

1 Mándoky Kongur 1993, 149.

2 Baski 2007, 266.

Medgyesbodzás északnyugati, Csanádapácával szomszédos határrésze.³ A név jelentkezik az EO V 38-431 térképszelvényén is, itt azonban *Kara Buga* alakban szerepel (X: 135082; Y: 795278). A Karabuka forma egy régészeti lelőhely nevében is feltűnik: Medgyesbodzás-Karabuka [76965].⁴

Turkológusaink mellett két, alapvetően névtannal, elsősorban földrajzi nevekkal és nyelvjárásokkal foglalkozó szakember is érintette vizsgálatunk tárgyát. Inczeffi Géza – felgyűjtve Makó környékének földrajzi neveit – Földeák (másik, ritkább nevén Újföldeák⁵) határrészeként említette a Karabuka nevet, s tudomásunk szerint először adta meg a személynévből lett helynév jelentését (‘fekete bika’). Ennek megfelelően valószínűsítette annak kun eredetét⁶ – bár a nagykunsági párhuzamát nem idézte. Művének egy másik helyén a Karabuka és a Döböröcsök nevet is a „puszta személynévből származó földrajzi nevek” közé sorolta. Keletkezési idejüket a 16. század előtti időszakra helyezte, és „amelyek elhelyezkedésükkel a Hódmezővásárhely körüli kun nevekhez jól csatlakoznak”⁷

A földeáki Karabuka határrész nevét a *Kun névtár* nem ismeri.⁸ Szerepel viszont a *Magyarország földrajzinév-tára II. Csongrád megye* c. munkában mint egy határrész neve Földeák és Makó között, melynek területén ma a két település osztozik.⁹ Földeákhoz tartozásáról így írnak a település monográfiái: „Az 1686-os tatárdúlást követően Földeák lakossága vagy

3 Földi 1980, 24. A helynévre a csanádapácai illetőségű Zsikai Péter, az orosházi Nagy Gyula Területi Múzeum (NGyTM) külsős munkatársa hívta fel a figyelmemet. Baráti szívességét ezúton is köszönöm!

4 A határrészen egy ismeretlen korú halom ismert mint régészeti lelőhely (lelőhely azonosítója: 76965). Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/40419>; a letöltés időpontja: 2019. október 20.

5 Inczeffi 1970, 228.

6 Uo. 183.

7 Uo. 112–113, 119.

8 Vö. Baski 2007, 266.

9 Földi 1979, 12, 21–22.

elpusztult, vagy elmenekült. Ennek következtében a megművelhetetlenné vált területek hamar pusztasággá változtak. A Makóra költözött földeákiak viszont nem voltak hajlandóak lemondani földjeikről. Ezt bizonyítja, hogy korábbi területeiket 1711-től haszonbérbe vették Nádasdy püspöktől állattenyésztés céljára. Mivel a Makót környező más korábbi települések lakói hasonlóképpen jártak el, a határok mértéktelenül kitágultak. Ezért a kialakult helyzetet III. Károly királyi rendeletére szabályozták. Ekkor csatolták Földeákhoz az alábbi pusztákat: Gajdos, Ürmös, Kéthalom, Szabóhalom, Karabuka és Döbö[r]csök.”¹⁰

A harmadik katonai felmérés (1869–1887) vonatkozó térképszelvényén Karabuka mint határrész neve tűnik fel a régi Földeáktól (azaz Óföldeáktól) keletre. Újföldeák alatt hosszan nyúlik el, egészen a település keleti határáig („Karabukai sarok”).¹¹ Az első (1763–1787) és a második (1806–1869) katonai felmérés még nem mutatta a határrészt a térképeken – pedig, mint fentebb láthattuk, III. Károly idejében már biztosan ismert volt. Szerepelteti viszont két másik, későbbi térkép.¹²

A térképek adatainak tanúsága szerint tehát a földeáki Karabuka egy olyan határrész (egykori pusztá) neveként maradt fenn, amely közvetlenül a mai Földeák (Újföldeák) déli, délkeleti határában fekszik, de a terület alapvetően még nagyobb lehetett, mert a község eleve a Karabuka

10 Gilicze – Schmidt 2001, 102.

11 http://mapire.eu/hu/map/hkf_75e/?layers=osm%2C8&bbox=2273619.406342568%2C5826121.064867223%2C2288906.811999603%2C5832952.62427021; a letöltés időpontja: 2019. január 24.

12 Így a „Földeák und Mezöhegyes” nevű, 1884-ben rajzolt kéziratos térképről készített 1912-es munka, továbbá a „Körös-Tisza-marosi Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulat” területének térképei (1926–1935) közül a 7. szelvény. Előbbihez l. <https://maps.hungaricana.hu/hu/MegyeiTerkepek/412/view/?bbox=-153%2C-5322%2C2109%2C-4330>; a letöltés időpontja: 2019. január 24. Utóbbihoz: <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/33574/view/?pg=6&box=-754%2C-5649%2C8862%2C-34>; a letöltés időpontja: 2019. január 24.

nevű föld északi részére települt át.¹³ 1845. május 28-án éjszaka ugyanis „a szélvész által is támogatott ár a Maros rét felől átszakította a gátat és rombolva elöntötte a falu jó részét”. A már addig is töltésekkel védett település lakossága költözni volt kénytelen. A megfelelő hely, amely a község határain belül esett, legelőterülettel és elérhető, tiszta ivóvízzel bírt, továbbá „a határban víz árjától csak nem egyedüli, Szabad Térség” egy volt csak: Karabuka-pusztá.¹⁴

A határrészről aztán további objektumok vették a nevüket. A Czákó István tervezte „Arad – Csanád – Torontál közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék térképe” (amelyet a Magyar Földrajzi Intézet R. T. 1925 januárjában és 1926 augusztusában is kiadott) feltüntet egy gazdasági épületet Földeáktól 1 kilométer távolságra dél-délkeletre, melynek neve „Karabuka mjr”, azaz Karabuka major.¹⁵ Ugyanígy a már hivatkozott „Körös-Tisza-marosi Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulat” területének térképei közül a 7. szelvény, ahol maga a terület („Karabuka”), illetve annak északkeleti része („Karabukai sarok”) mellett megtalálható egy további objektum, a „Karabuka tn.” (azaz tanya [tanyák?]) neve is.¹⁶ Ez utóbbi a fentebb említett „Karabuka major” helyén áll. A Karabuka nevű határrészen négy olyan régészeti lelőhelyet is azonosítani lehet, amelyek viselik a nevet: Földeák-Karabuka [89653]; Makó, Szárazér-Karabukasarok I. [54934]; Makó, Szárazér-Karabukasarok II. [54935]; Makó, Szárazér-Karabukasarok III. [54936].¹⁷ Végül Földeák

13 Inczeffi 1970, 183, illetve 228, 261, 272 [T. 4.] (4. térkép).

14 Gilicze 1989, 176–183.

15 A területen már régebben is állt major. A földeáki előjáróság 1845. július 4-én kelt kérelmében éppen a Návay család „partosabbán fekvő ún. karabukai majorsági területeit” célozta meg, ahova a falu áttelepülhet (uo. 179).

16 <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/33574/view/?pg=6&box=4106%2C-1511%2C5805%2C-519>; a letöltés időpontja: 2019. január 24.

17 A földeáki Karabuka határrész területén 2015. júniusában terepbejárás során Árpád-kori település nyomait figyelték meg a felszínen (lelőhely azonosítója: 89653).

belterületén is található egy Karabuka utca.¹⁸

Újabb adatot vonultatott fel Szabó József, aki a földeáki, illetve a Medgyesbodzás és Csanádapáca közé helyezhető nevek mellett említett egy Bábolna melletti „Karabukai-erdőt” is.¹⁹ A Komárom megyei adat az általunk használt szakirodalomban először Csanak falu kapcsán kerül elő. A vármegye és Komárom városának korábbi, bencés monográfiája, Gyulai Rudolf szerint az egykori Csanak „ma pusztá Nagy-Igmánd, Tárkány és Bábolna között”. 1257-ben IV. Béla király a Wigmán nemzetségbeli Endre comes és a királyi lovászok közt rendezi *Chonuk* birtokot.²⁰ Csanak ezen oklevél szerint közel feküdt *Wigman*hoz – azaz Nagy-Igmándhoz –, és azelőtt a királyi lovászoké volt, de miután a tatárok elpusztították a helyet, Csanakot a király Endre comesnek adta. Azonban később „a tatárok által megszalasztott lovászok közül több megkerülvén, ezek a birtok egyharmadát, Endre pedig a többit kapta”. A határjárásban említett gyep (*terra inculta*) „a mai öreg gyepi legelő a *Karabuka erdő* és a Fehérvár-újszőnyi vasút között”.²¹

A vármegye valamivel későbbi monográfiájában a megye településeinek történetét jegyző Vende Aladár szerint a határrész egykor a Győr vár-

Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/56804>; a letöltés időpontja: 2019. október 20. A három Makó környéki lelőhelyen 1973 legvégén történt terepbejárás. Ennek során Makó, Szárazér-Karabukasarok I. lelőhelyen szarmata és Árpád-kori telepjelenségeket jegyeztek fel (lelőhely azonosítója: 54934). <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/42773>; a letöltés időpontja: 2019. október 29. A Makó, Szárazér-Karabukasarok II. lelőhelyként regisztrált területen szintén szarmata telep nyomaira bukkantak (lelőhely azonosítója: 54935). <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/42776>; a letöltés időpontja: 2019. október 29. A Karabukasarokban található III. lelőhelyen őskori és Árpád-kori telep nyomait rögzítették (lelőhely azonosítója: 54936). <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/42780>; a letöltés időpontja: 2019. október 29.

18 Inczeffi 1970, 266.

19 Szabó 2008, 110.

20 ÁUO VII. 456.

21 Gyulai 1890, 22. L. még ÁMTF III. 409–411, de Karabuka erdőt nem említi.

megye határa mellett fekvő, de Komárom vármegyei Banához tartozott: „Banához tartozik Bábólna pusztá, Csemerhát, Farkaskút, Istvánháza, Jaeger major, Kis- és Nagy-Bábólna és Kajánd majorokkal, *Karabuka* és Lobkovitz erdőrészekkel, továbbá a Milkovics, a Pulay, Szakáll és Zámory tagok”.²² A korunkra érvényes helymeghatározás szerint Karabuka „erdős határrész Bábólna belterületétől délkeletre [1884: *Karabuka* erdő, J. H. *Karabuka*: Ács und Totis. 1:75,000-es térkép]”.²³

Ami a helynév eredetét illeti, Szabó idézte az Inczeffi által a földéaki adat kapcsán közreadott néphagyományt, mely szerint: „Itt esett el egy Kara nevű török vezér, erről nevezték el”, s bár Inczeffi a név kun hátterét gyanította, maga úgy vélekedett, hogy a „helyi néphagyományt figyelembe véve feltételezhető, hogy ez az elnevezés is a hódoltság korában keletkezhetett”.²⁴

A Földrajzi Nevek Etimológiai Szótára (FNESz) ugyanazt a három példát ismeri, mint Szabó József – aki valószínűleg innen idézhette adatait. Azonban a helynév eredetét illetően a szótári adat szerzője már nem foglalt állást, csak általánosságban került rögzítésre, hogy a helynév „Török eredetű szn.-ból keletkezett; vö. török R. *Qara Buqa* [tkp. 'fekete bika'] szn. (DTS 424)”.²⁵

22 Vende 1907, 49.

23 FNESz I. 685. L. még Balogh – Ördög 1985, 258, 397.

24 Szabó 2008, 110.

25 FNESz I. 685. (A DTS feloldása: *Drevnetjurskij slovar*. Leningrad 1969.)

A név eredetének kérdése

Oszmán-török eredeztetés

A fenti áttekintésből kitűnik, hogy helynevünk besorolása a törökségi nyelvemlékek közé vitán felül áll, de nyitott kérdés annak kun vagy oszmán-török eredete, illetve az is válaszra vár, hogy lehetséges-e az egyik adat kun, a másik oszmán-török származtatása. Mivel az FNESz nem foglalt állást ebben a kérdésben, és csak Szabó József fogalmazott meg különvéleményt a név kun származtatásával szemben, először a név lehetséges oszmán-török eredeztetését vizsgáljuk meg.

Szabó József *A török hódoltság néprajzi és nyelvi maradványai földrajzi neveinkben* c. művében jelezte, hogy „különösen nehéz állást foglalni az olyan földrajzi nevek oszmán-török eredetének kérdésében, amelyeknek hódoltság kori meglétét semmilyen írásos adat nem támasztja alá. Ilyen esetekben alapvető kritériumnak tekintettem azt, hogy a szóban forgó földrajzi név előfordulása helyén (az adott településen vagy közvetlen környékén) valóban lehet-e korabeli török népesség (katonaság és/vagy különféle foglalkozású török lakosság) hosszabb ideig tartó jelenlétével számolni, és ezenkívül a népi emlékezet hozzákapcsol-e a névhez valamilyen, a törökökhöz fűződő hagyományt, magyarázatot. Ha az adott név ezek közül valamelyik feltételnek megfelel – természetesen a különböző szakirodalmi (pl. nyelvészeti, néprajzi stb.) kutatások eredményeit is figyelembe véve –, akkor az ilyen földrajzi nevet fölvettem a vizsgálat anyagába”. Maga is jelezte azonban, hogy „a névadatok besorolásában a mércém inkább engedékeny volt, mintsem szigorú. Úgy gondoltam ugyanis, hogy a gyanúba jöhető, eredete és keletkezésének ideje szempontjából problematikus, többé-kevésbé vitatható földrajzi neveket is inkább fölveszem összeállításhoz, mert ez az eljárás mód mindenképpen több adatot hoz felszínre, ennél fogva több helynév kerülhet a kutatás látókörébe. Az egyes földrajzi nevekhez kapcsolódó népi közléseket egyébként – főképpen akkor, ha a

szóban forgó névre vonatkozóan más forrásértékű adat nincs – mindenképpen mérlegelni kell, hiszen esetenként figyelembe veendő igazságtartalmuk ezeknek is lehet”.²⁶

Ehhez a ponthoz a szerző többször is visszatér, hangsúlyozva ezen „népi közlések” történeti forrásértékének bizonytalan voltát: „Az egyes helynevekhez fűződő néphagyomány valóságtartalmát kellő kritikával kell fogadni, hiszen a különböző névmagyarázatok egy része a szóban forgó esemény, történés után egy-két évszázaddal később keletkezhetett, s csupán a népi képzelőerő utólagos alkotásáról, névfejtési kísérletéről van szó”.²⁷ Hasonlóan alább: „Az egyes földrajzi nevekhez fűződő néphagyomány valóságtartalmát ugyanakkor megfelelő kritikával kell fogadni, megbízhatóságát korántsem szabad túlértékelni, hiszen ezeknek a népi névmagyarázatoknak egy része esetleg nem is a hódoltság korában, hanem jóval később keletkezett, s csupán fantázia, a népi képzelőerő utólagos alkotása, népetimológias kísérlete”.²⁸ Ezekhez kapcsolódón arra is rámutat, hogy százával vannak olyan földrajzi neveink, amelyekhez a törökökkel kapcsolatban valamilyen néphagyomány fűződik – ezek azonban nem feltétlenül valódi eseményekre utalnak vissza, lehetnek elképzelt, kiszínezett történetek vagy mondák is.²⁹

Összegzésnek is tekinthetők következő sorai: „Magam is úgy látom, hogy a feldolgozásra összeállított anyagomban található földrajzi nevek egy részéről csupán föltételezni lehet, hogy esetleg oszmán-török hatásra terjedtek el (ilyen például a *Basa-domb*, *Bég rétje*, *Karahóma* nevek). Valamivel biztosabb alapokon nyugszik azoknak a helyneveknek az ide sorolása, melyeknek meglétére – a hozzájuk fűződő néphagyomány mellett – már a XVIII. század elejéről és közepéről találunk adatokat”.³⁰

26 Szabó 2008, 87.

27 Uo. 23.

28 Uo. 88.

29 Uo. 17, 21–22.

30 Uo. 92.

Úgy véljük, hogy a többször is idézett óvatosság a helynevekhez fűződő néphagyományokat tekintve nem szorul további indoklásra. A törökökről szóló emlékezések a folklorizáció különböző fokán állnak, a töredezett emlékfoszlányoktól a megformált mondákig. A legtöbb helynevekhez, dűlőnevekhez, emlékhelyekhez fűződik, ezek történeti hitelessége azonban minden esetben egyedi elbírálást kíván. Jó példa erre az a tendencia, hogy a 19. század óta a különböző korokból előkerült régészeti leleteket a nép a legtöbb esetben „török hagyás”-nak tartja³¹ – holott világos, hogy ezek döntő többsége nem a kora újkorból maradt napjainkra, hanem korábbi korok emléke. Ugyanez a helyzet a romokkal vagy az egykorvolt falvak helyével, amelyeket – függetlenül azok tényleges korától – a nép a török pusztítással köti össze.³²

Ennélfogva magunk nem tudjuk elégséges bizonyítéknak tekinteni a hagyomány értesülését arra nézve, hogy a Karabuka név oszmán-török eredetű lenne. Nem tűnik perdöntőnek a tartós katonai jelenlét sem – ami inkább csak fennhatóságot jelentett –, mert ez így volt az egykori kun szék területén is, mégsem tételezzük fel, hogy az ott tömegesen fellelhető, és minden bizonnyal kun eredetű helynevek oszmán-török eredetűek. Ha feltételesen is, de Szabó József alapvetően azért sorolta az oszmán-török eredetű helynevek közé a Karabuka nevet, mert a földéaki adathoz kapcsolódó néphagyomány ebbe az irányba mutatott. Minden bizonnyal más lehetett volna az értékelés, ha saját adatai között ott szerepel a nagykunsági Karabuka is.

Érdemes idevonni Kakuk Zsuzsa azon számadatait, amelyekre a hódoltság kori forrásokban felbukkanó török személynevek vizsgálata során jutott. Eszerint „a 16–17. században élt törököknek legalább 70–75%-a arab eredetű nevet viselt, kb. 20%-a perzsa eredetűt, s csak 5%-a használt

31 Dobos 1982, 336–337.

32 Szabó 2008, 22.

török eredetű nevet”. Az okok is elég világosak: „A török kultúrában – így a névadásban is – ekkor a legerőteljesebb az iszlám hatása”. Ehhez a nagyon vékony török eredetű réteghez tartoznak az állatnevekből alakult nevek is, de ebbe az ősi csoportba csupán az *Arslan* ’oroszlán’ és a *Toygun* ’fehér sólyom’ sorolható mint viszonylag gyakori nevek. Ritkábban találkozunk még a *Kaplan* ’tigris’ és a *Kurt* ’farkas’ nevekkel is.³³ A *Buga* ’bika’ név nem jelentkezik az oszmán-török nevek között, viszont szerepel egy időben korábbi csoportban, mert „Árpád-kori török eredetű személyneveink között sok – részben totemisztikus eredetű – ragadozó madár nevéből, vagy más állat nevéből származó személynév található”.³⁴ Az ide tartozó nevek felsorolásánál a szerző eleve azt a megállapítást tette, hogy a *Buga* – a *Karszak* és a *Tege* nevek mellett – kun eredetű.³⁵

Nem felesleges arra is utalni, hogy a *Kara Buga*, *Karabuka* esetében összetett személynévről van szó, eleve ilyennek a párhuzamait kell keresnünk, de a néphagyomány csak egy „Kara nevű török vezérről” tud, így magyarázat nélkül marad a név második tagja. Az utólagos értelmezés hátterében talán az állhat, hogy a *Kara* ’Fekete’ név valóban gyakori az oszmán-időszakban is. Más kérdés, hogy a szerző rámutatott: ezen nevek „előzményei között kun-besenyő eredetűek is lehetnek”.³⁶

Kun származtatás

A nagykunsági *Karabuka* földrajzi helyzetéből fakadóan aligha lehet más, mint kun eredetű. Ez persze önmagában csak kézenfekvő, de nem kizárólagosan bizonyos következtetés. Mindenesetre a ’bika’ jelentésű *Buga*,

33 Kakuk 1988, 13–15.

34 Uo. 14.

35 Uo. 27, 5. jegyz.

36 Uo. 27.

Buga név a törökségnél, így a kunok között is kedvelt volt mind magában, mind pedig összetett személynevek egyik tagjaként.³⁷ A nagykunsági személynévi eredetű helynevek között a Karabuka mellett több is előfordul, amelynek egyik tagja a kun ’bika’ szó. Ilyen pl. a túrkevei határrész, *Kétboka* (Ketbuqa) ’Erős-Bika’ vagy a Karcagtól közel 9 kilométerre, annak délkeleti határában fekvő határrész, *Érbuga* (Er-Buga) ’Férfi-Bika’; ’Hős-Bika’ jelentésben.³⁸ A Kara ’fekete’ szóval, illetve szóból képzett nevek igen elterjedtek a török népeknél, így a kunoknál is.³⁹ Itt most csak utalunk a kun Karacs és Karakas nevekre, továbbá azokra a helynevekre, amelyek egy része ugyancsak személynévi eredetű: Kara-szék (Kiskunság), Kara-ere (Fülöpszállás), Karapál (Kiskunhalas), Kara-halom (Kunhegyes), Karaszú, Kara-porong (Kunmadaras), Kara-hát (Kisújszállás), Karajános (Kisújszállás és Karcag közötti határrész neve).⁴⁰

A kunok 13. századi betelepülése és lassú elmagyarosodása nemcsak a nyelvükből átvett jövevényszavakkal gazdagította a magyart, hanem több kun eredetű településnév keletkezéséhez is vezetett. Szabó József – az FNEsz alapján – ilyennek tartotta *Bodoglár*, *Karcag*, *Kömpöc*, *Nyógér*, *Orgovány* és *Szank* nevét.⁴¹ Mivel ezek egyértelműen pogány, azaz nem-keresztény nevek, és mindenféle utótag nélkül, csupán önmagukban szerepelnek, így névtipológiai tekintetben a helynevek legkorábbi, archaikus

37 Vö. OnomTurc I. 171–172.

38 Mándoky Kongur 1993, 149. L. még Selmeczi 2011, 17. A karcagi Érbuga egy vízfolyás neve is. „Érbuga, hajdan nevezetes ér, melyből több erek ágadván ki, mintegy feje volt azoknak – ma jelentéktelen vízállás” (Bognár 1978, 153).

39 Vö. OnomTurc I. 422–424.

40 Mándoky Kongur 1993, 138–140.

41 Szabó 2008. 85. Vö. FNEsz I. 223 (Bodoglár), 690 (Karcag), 792 (Kömpöc); FNEsz II. 263 (Nyógér), 283 (Orgovány), 523 (Szank). A felsorolt példákat – Szank és a Vas megyei Nyógér kivételével, de a homokszállási Nyógércsére utalva – a Kun névtár is hozza (Baski 2007, 252, 268, 274, 278, 280). A kiskunsági Szank neve a kun Sanq ’madárpiszok’ jelentésű személynévvél függhet össze és az óvónevek kategóriájába tartozik (Mándoky Kongur 1993, 153).

csoportjába sorolhatók. E tekintetben hasonlóknak ítéelhetők, mint a nagy-kunsági *Aboska*, *Bengecseg*, *Borthoma*, *Gyalpár*, *Konta*, és *Kormáncsök* nevezetű, személynévi eredetű egykori kun szállások nevei, amelyek „korai kun szállások” voltak, vagy „helyén korai kun szállás volt”, vagy „lehetséges, hogy [az adott földrajzi név] korai szállás nevét őrizte meg”, „korai kun szállást jelölt”. Ugyanígy tarthatók a kiskunsági *Kocsér*, *Árbóc* és *Kara* szállások nevei.⁴² A példák jól kirajzolják, hogy az első szállások névadói még nem részesültek a keresztség szentségében (vagy annak nem volt számottevő hatása) – ahogy az várható is.

Figyelembe véve a Karabuka, Kara Buga név jellegét, az egyértelműen besorolható a fenti példák közé; így minden bizonnyal még a keresztség felvétele és elterjedése előtti névadás időszakának emlékeként értékelhető, és elsősorban a 13. század második és a 14. század első fele közötti időszakra keltezhető – de megalapozottabb az időszak első felére gondolnunk. Ezt támogatja az is, hogy a később, azaz a 14. század folyamán -szállása, -ülése, -népe, -háza utótaggal lejegyzett helynevek a kunok betelepülésének időszakában – állandó szállások még nem lévén – pusztá személynévi alakban szerepelnek. Pálóczi Horváth András találó megfogalmazásával „[...] a magyar közigazgatás számára is a birtokos személye jelentette a legbiztosabb pontot a helyhez még nem, vagy nem egészen kötött települések (lakóhelyek) azonosításánál”.⁴³ Az első kun települések ezért településnév nélkül, a birtokos „saját szállása” megjelöléssel (*in descensu ipsus, ad suum descensum*) jelennek meg az írott forrásokban.⁴⁴

Az *Onomasticon Turcicum* „QARA-BUQA” címszava alatt tizenöt különböző török nyelvi tétel található. Ezek közül oszmán-török személynév egy sem szerepel, míg a felsorolt példák 60%-a mameluk-kipcsak adat –

42 Pálóczi Horváth 2009, 223–226; Rosta 2009, 201. A nevek jelentéséhez l. Baski 2007. vonatkozó címszavait.

43 Pálóczi Horváth 1986, 217. L. még Horváth F. 2002, 25.

44 Horváth F. 2002, 25.

Qara-buya –, azaz a magyarországi kunok „unokatestvéreitől” származnak, és jó részük adatolhatóan személynév.⁴⁵ Gombocz Zoltán így írt a névről: „A törököknél a *Buka, Buga, Boga* ’zweijähriger stier’ (s különösen összetételei: *Ak-Boga, Kara-Boga...*) egyike a leggyakoribb s legelőkelőbb személynéveknek”.⁴⁶ Időrendileg is tökéletes az illeszkedés: mameluk-kipcsak adataink harmada a 13. századból, illetve annak második feléből való. Egy példánk keletkezése csak a századra lehetséges, egy 1261-ből, egy pedig 1265-ből való – de van adatunk 1346/47-ből és 1366/67-ből is,⁴⁷ amikor még a hazai kunok is viseltek pogány neveket.⁴⁸

Magunk úgy látjuk, hogy a Karabuka, Kara Buga nevek kun származtatása jól adatolható, s világosan megragadható annak kora is mind a névtipológia időrendje, mind az írott források keletkezése révén. Mindezek tükrében tehát alapvetően az a kérdés, hogy történetileg összefüggésbe hozható-e a medgyesbodzási, a földéaki és a bábolnai adat a kunokkal – a nagykunsági Karabuka ebben az esetben nem releváns.

45 A hódító mongolok 1223. évi győzelmük után igen sok elfogott kunt adtak el Egyiptomba és Szíriába rabszolgának – az eseményekkel kortárs ad-Dimaskí (1256–1327) (Kmoskó 1997, 89) szerint „Allah e törzsből egyeseket Egyiptomba és Szíriába is eljuttatott” (Kmoskó 2007, 119). A Kumániából Egyiptomba került rabszolgák (arabul mamelukok) Bajbarsz vezetésével 1254-ben magukhoz ragadták a hatalmat, és a XVI. század elejéig fennálló mameluk uralom alatt jelentősen felvirágoztatták a helyi arab irodalmat. Ennek köszönhetően mind Egyiptomban, mind Szíriában több, arab írással írt ún. mameluk-kipcsak nyelvemlék maradt fenn (Kakuk 1981, 231–232; Györffy 1990, 259).

46 Gombocz 1915, 17.

47 OnomTurc II. 426.

48 Így pl. 1347: *Beke filium Althabarz*. Altabarsz ’hat vadászleopárd’; 1353: *Karla* ’havas’ (kun kapitány neve a Csertán nemzetségből); 1367: *Olaka*. Az *Ulu-aqa ’nagybátya, nagybácsi’ jelentésű összetett névből, hangzókieséssel (Baski 2007, 244, 268, 279). Okleveles adataink alapján a keresztény nevek a 14. század utolsó harmadában jutnak túlsúlyra a kunok körében (Pálóczi Horváth 1974, 257).

Adatok a Kara Buga, Karabuka nevek történeti háttéréhez

A Komárom megyei Karabukai-erdő nevének lehetséges kun kapcsolódási pontjai

Ami a Bábolna környéki Karabuka nevet illeti, okleveles adatokkal igazolható kun szállás vagy birtok több is feltűnik Komárom vármegyében – tehát kun szállásterületen kívül – a 13. század második felében.⁴⁹ Ilyen pl. *Gyorok*, amelynek környékén IV. Béla király 1264-ben „a kunok iszonyú kihágásai miatt” négy szállásukat és hat földjüket elkoboztatta.⁵⁰ A hellyel kapcsolatos történetét Györffy György Nyitra vármegyénél tárgyalja: „A tatárjárás alatt elpusztult Gyorok egy részét [Sebus] fia Ábrahám birtokolta tovább (ld. 1264), más része Nyárhíd tartozéka lett, s ezzel együtt adta IV. Béla kunoknak, majd tőlük elkobozva 1264-ben a csöti premontrei monostornak (Pest-Pilis vm.), s határát leíratta”.⁵¹

Egykor – és egy ideig – kun birtok volt *Megyer* falu is, amelyet V. István király 1268-ban adományozott Parabuch kun származású comesnek.⁵²

49 Györffy György – elsősorban Gyárfás István adatgyűjtésére támaszkodva – számos, a kun földeken kívül eső, de kunoknak juttatott birtokadományt sorol fel (Györffy 1990, 279–281).

50 Gyulai 1890, 36; Reiszig 1907, 402. Vö. CD IV. 3. 184–185. Hasonlóan nyilatkozott Vende Aladár is, de Gyorokot csak Mocska község kapcsán említi. Mocska része Tömörd-pusztá, amely „hajdan népes, egyházas helység volt [...] Tömörd szomszédságában három elpusztult falunak a nyomait találjuk. Ezek közül az egyik, Gyorok, kún telep volt, a hol IV. Béla 1264-ben bizonyos kihágások miatt a kúnok négy szállását és földjeit elkobozta” (Vende 1907, 96).

51 ÁMTF IV. 395. Más dolgozatában, de gyakorlatilag ugyanígy: „Sokszori és roppant nagy kihágásaik” miatt kobozta el IV. Béla a kunoktól a nyárhidi uradalmat (Györffy 1990, 280).

52 Gyulai 1890, 34; Reiszig 1907, 402. Az adományozást egy 1268-ban kelt, de csak töredékesen fennmaradt oklevél örökítette meg. Vö. CD IV. 3. 488. Vende csak *Megyer*cs falut tárgyalja (Vende 1907, 96), ami nem azonos Megyerrel (ÁMTF III. 439).

Ezzel kapcsolatban Györffy azt írta, hogy „István ifjabb király 1268-ban Megyer falut a Vág mellett, Komárom megyében Parabuh! [kun] ispánnak adta. A Vág mellett Megyer falut nem ismerünk; lehet pontatlan fogalmazás »Vágközben« helyett, s akkor Nagymegyerről van szó, azon nagyobb részéről, amely nem volt várbirtok. Lehet a Komárom megye határán, a mai Érsekújvárral szomszédos (Tót-)Megyerre is gondolni; Érsekújvár előtelepülései 1264 e. kunok birtokában voltak, azonban Tótmegyer sem fekszik közvetlenül a Vág mellett, és más birtokosa volt”.⁵³

Reiszig Ede szerint IV. Béla király a tatárjárás után a Zsitva vidékére telepített bizonyos – közelebről meg nem határozott számú és illetőségű – kun csoportokat, ahol ezt megelőzően besenyők laktak, így többek között *Udvardra*,⁵⁴ de a vármegye településeiről szóló fejezetben Udvard kapcsán nincs szó kun telepítésről – igaz, ezt a részt és a vármegye történetét más-más szerző jegyzi.⁵⁵

A Komárom megyei Virt, avagy Vérttelek Bana (Bánya) és Komárom vár földje volt, az utóbbihoz tartozó részt nyerték el kun előkelők IV. Bélától még 1260 előtt, de 1260-ban már más kezén találjuk.⁵⁶ A Komáromtól keletre eső Radványnak is volt kun birtokosa.⁵⁷

Történeti szempontból nem teljes értékű, de talán ide vonható adat az is, amelyet Gyulai Rudolf említett Madar község kapcsán. Véleménye szerint „feltűnő Madaron a sok Kún és kehi kún név”.⁵⁸ Györffy is úgy

53 ÁMTF III. 439.

54 Reiszig 1907, 402.

55 Vende 1907, 137–138. Vende mellett nem említi sem Gyulai (Gyulai 1890, 78–80), sem Györffy (ÁMTF III. 461–462). Udvard ugyan szomszédos Gyorokkal (ÁMTF III. 462), de akkor sem világos, mire alapozta kijelentését Reiszig.

56 ÁMTF III. 398, 463; Györffy 1990, 280.

57 ÁMTF III. 401.

58 Gyulai 1890, 58. Nyomában Reiszig Ede úgy fogalmazott, hogy „Gyulai Rudolf szerint ez is kun település, mert itt sok a Kún nevű földműves” (Reiszig 1907, 402).

vélte, hogy a Szabolcs vármegyében lévő Pátrohán és Rozsályon feltűnő három-három Kun nevű jobbágycsalád éppen úgy kun eredetre mutat, mint a szomszédos Ajakon 1341-ben szereplő Csorityán János neve.⁵⁹

A szakirodalomban vitatott földrajzi helyzetű az az egykori falu, mely a kun Alpra birtoka volt, de fiaitól, hűtlenségük miatt, IV. László király 1284-ben elkobozván, Rafain comesnek adományozta.⁶⁰ Komárom vármegye monográfiái szerint a falu a megyében található, azonban míg Gyulai Rudolf szerint ez a település *Mocs*,⁶¹ addig a vármegye újabb monográfiájában az annak korai történetét jegyző Reiszig Ede – ugyanarra az oklevélre hivatkozva – a diplomában említett helyet *Mócsa* faluval azonosította.⁶² Munkája más helyén viszont maga is úgy nyilatkozott, hogy a hódi csata után, az „e hadjáratban szerzett érdemeiért nyerte a Káta-nembeli Rafain ispán *Mócs* helységet, melyet eredetileg a kun származású Alprának adományozott a király, s a mely birtok a lázadásban részes Alpra fiaktól elkoboztatott”.⁶³ Eképpen olybá tűnik, hogy a két település ugyanaz. Talán erre mutatna, hogy bár Vende Aladár a kettő közül csak *Mocsa* falut említi, de vele kapcsolatban olyan okleveles helyekre hivatkozik, ahol a község neve: *Mocs* (1274: *Mooch*; 1293: *Moch*; 1388: *Moth*). Más kérdés, hogy a település kapcsán Vende nem említi Alpra birtokosságát.⁶⁴ Gyárfás István, bár is-

59 Györfly 1990, 281. Györfly egyébként a nevet (Churtyan) a kun Csorityán nemzetségéből származtatta, Ajak és Pátroha (valamint Tas) pedig a kun Kücsmeg és nemzetsége birtoka volt (Györfly 1990, 280–281).

60 CD V. 3. 258–261 – különösen 260. Alpra – Kötöny és Szaján után – a magyarországi kunok sorrendben harmadik fejedelme volt. 1260-ban ő vezette a kun hadat IV. Béla és István ifjabb király mellett. Közel egykorú források mint a kunok királyát emlegetik, de még 1273-ban is Károly szicíliai király egyedül őt nevezi meg a kun előkelők élén (ÁMTF III. 527).

61 Gyulai 1890, 62.

62 Reiszig 1907, 402.

63 Uo. 430. Vö. a már fentebb hivatkozott oklevelét IV. Kun Lászlónak: CD V. 3. 258–261 – különösen 260.

64 Vende 1907, 96.

merte a Komárom megyei *Moch* települést, de az oklevélben említett falut az Esztergom vármegyében fekvő hasonló nevű helységgel azonosította.⁶⁵ E megállapításokkal szemben Györffy György – követve Zoltai Lajost – úgy vélte, hogy az oklevélben nem Komárom megyei településről van szó, hanem a Debrecen melletti Macs faluról.⁶⁶ Ennél fogva nem véletlen, hogy a vármegyét tárgyaló munkájában nem tett említést Alpra birtokjogáról – ahol egyébként külön tárgyalta *Mocs* és *Mocsa* falvakat.⁶⁷

Végül szót kell ejtenünk egy olyan adatsorról, amelyet nem egyöntetűen ítélt meg a vármegye történetével foglalkozó szakirodalom. Gyulai Rudolf a településekhez tartozó adatok elősorolásánál Grébics kapcsán azt írta, hogy: „Grebuch, Guruch és Ruch nevei, úgy látszik, kún származásúak; mert nagyon emlékeztetnek egy kún úrnak, Parabuch comesnek nevére, ki 1268-ban István ifjabb királytól Megyert kapta”.⁶⁸ Gyulai lokalizálta is a neveket, így: „1234-től 1270-ig Grebuch falu a 3 Tömörd nevű falu keleti, Halas és Guruch déli, Ruch pedig nyugati szomszédja”.⁶⁹ Parabuch comes és a településnevek azonosításának lehetősége abból fakad, hogy V. István ifjabb király 1266-ban kelt diplomájában megparancsolta: a Parabuch comesnek adományozott faluk a donációtól kezdve birtokosuk nevét viseljék – Gyulai szavaival: „az adomány erősségül rendeli a király, hogy e helységek régi elnevezései tökéletesen eltöröltessenek és ezentúl

65 Gyárfás 1992, 450. Györffy történeti földrajzában azonban csak egy Mocs tűnik fel, amelyet Komárom vármegyében szerepeltet. Vö. ÁMTF II. 299.

66 Zoltai 1925, 42; ÁMTF I. 640; Györffy 1990, 280.

67 ÁMTF III. 441–442.

68 Gyulai 1890, 34.

69 Uo. 34. A helymeghatározás IV. Béla azon oklevelének egy helyére utal vissza, amelyben „megerősíti a Pannonia szent hegyén (Pannonhalmán) Geiza fejedelem és sz. István király által alapított, s ezek és más magyar királyok, számos főurak és honfiak által gazdagon megadományozott szent-mártoni apátság jószágait és jövedelmeit. 1234–1270”. Vö. ÁUO II. 11.

Parabuch névvel jelöltessenek”.⁷⁰ Ezt a felfogást követhette Reiszig Ede, aki úgy nyilatkozott, hogy „a Tata szomszédságában feküdt Grébics, Gurucs és Rucs helységeket is kunok lakták, mert nagyon emlékeztetnek Parabuch nevére”.⁷¹

Ezzel szemben Vende Aladár azt írta, hogy a már említett Gyorok „1332-ben Gyruk és Gyrough, majd Ruch és Guruch alakban van említve”.⁷² Amennyiben Vendének igaza van, úgy Ruch és Guruch nem önálló községek, hanem azok csupán Gyorok nevének alakváltozatai, Grébicshez pedig nincs közük. Györffy sem Grébics, sem Gyorok tárgyalásánál nem utal a „Guruch” és a „Ruch” alakokra.⁷³

Akármelyik is a helyes értelmezés, magunk nem látunk összefüggést a tárgyalt nevek és Parabuch neve között. Azonban tény, hogy ha már 1234-től ilyen neveken lennének ismertek a települések, akkor azok nem viselhetnék Parabuch nevet torzult formában sem, mert a kunok csak 1239 folyamán érkeztek az országba⁷⁴ – előbb tehát adományt sem kaphattak. Egyébként Gyulai is csak 1266-ból és 1268-ból hoz adatot arra, hogy Parabuch királyi birtokadományban részesült.⁷⁵ Érdemes arra is rámutatni, hogy a Tiszántúlon – Arad, Csanád, Keve, Krassó és Temes vármegyék-

70 Gyulai 1890, 34. Vö. a kun Parabuch comesnek tett birtokadományokat elősoroló oklevelet: I. CD IV. 3. 342–344.

71 Reiszig 1907, 402.

72 Vende 1907, 96.

73 ÁMTF III. 419; ÁMTF IV. 394–395.

74 Rogerius, aki hírt adott Kötöny és népének Magyarországra való betelepüléséről, munkájának [2.] fejezetében ugyan 1242-höz köti az eseményt, de a [14.] részben már – helyesen – arról ír, hogy Kötöny az embereivel „több, mint egy évvel” megelőzte a tatárokat az országba való bevonulással (Horváth J. 2001, 403, 410–411 és 442, 12. jegyz.). Ez utóbbi kapcsán Rogerius így írt: „... az Úr születésének ünnepe táján híre jött annak, hogy a tatárok Magyarországnak Oroszországgal határos vidékeit elpusztították” (uo. 410). Ez 1240. december 25-e körüli időkre tehető (uo. 445, 43. jegyz.) – ebből következik, hogy a kunok bejövetele az 1239. évre helyezhető.

75 Gyulai 1890, 34.

ben⁷⁶ – Parabuch birtokába került falvak is eredeti nevükön tűnnek fel az adományozást követően is,⁷⁷ tehát a királyi parancs a gyakorlatban nem érvényesült.

Az elősorolt adatok ugyan közvetlenül nem bizonyítják a Bábolna határában fekvő Karabukai erdő „kunságát”, de maga a név eredeztetése és az a tény, hogy mint számos más, a kunoknak kijelölt területen kívüli közigazgatási egységben, úgy Komárom vármegyében is kerültek birtokok kun előkelők kezére (már a beköltözésük utáni első emberöltő idején is), magyarázhatja, hogyan kerülhetett és maradhatott fenn egy, a térségtől idegen név. Ilyen kun előkelő volt pl. az a Parabuch, aki a Tiszántúlon, egyebek mellett a Maros–Körös közén is birtokolt, ahol a Kara Buga, Karabuka név kétszer is előtűnik. Az anyagi kultúra felől közelítve is ismerünk hasonló esetet: a Heves megyei Erdőtelekről származó leletegyüttest (szablya, bárd, csikózabla, kengyelpár) a kutatás egy kun előkelő lovastemetkezésének tartja – bár a terület kívül esik a kunoknak kijelölt szállás-területeken.⁷⁸

A Kara Buga, Karabuka név és a Maros–Körös közü kunok

A bodzási és a földéaki adat gyakorlatilag összetartozik, hiszen mind a kettő a Maros–Körös közén található. A terület kun vonatkozása jól ismert: IV. (Kun) László 1279. augusztus 10-én kelt oklevele – amelyben az uralkodó „a kúnok egyházi, vallási, birtok, osztály, katonai szolgálat és törvénykezési ügyeiről” intézkedik,⁷⁹ amiért is szokás az okiratot „kun törvényeknek” nevezni –, illetve annak 5. pontja folyókhöz viszonyítva

76 Uo. 34; Györffy 1990, 279–280.

77 Ilyen volt pl. az Arad vármegyei Tömörkény, másképpen Mikelaka vagy a Csanád vármegyei Felgedős (Gödös) és Vonuz (ÁMTF I. 181, 187, 857, 877).

78 Pálóczi Horváth 1994, 110.

79 Gyárfás 1992, 438.

rögzíti a kunok által lakott területeket. Ezek egyike „a Maros és Körös között vagy partjaikon” (*inter flumina Morus et Kris aut ex utraque parte fluminis eiusdem*)⁸⁰ terület, amelybe beletartozik mind a két vizsgált helynevről. A terület a kunok második beköltözésétől a hódi csatáig, azaz 1246–1282 között biztosan kunok által megült terület volt. Mint fentebb láthattuk, vizsgált nevünk kora éppen erre az időszakra tehető.

Talán nem érdektelen, hogy a medgyesbodzási Kara Buga légvonalban csak kb. 15 kilométerre fekszik Nagykamarástól. Ehhez tartozott az a földterület, amelyen a főhercegi uradalomhoz tartozó Rózsa-major is állt. Itt került napvilágra a magyarországi kun arisztokrácia egyik tagjának, egy kun úrnőnek a lovastemetkezése 1931. február 16-án.⁸¹ Még ennél is közelebb fekszik a földéaki Karabuka „Hód mezejéhez”, amelynek – annak kiterjedésétől függően – része, de legalábbis szomszédosa.⁸² Itt vívták a kunok – a magyar királyi erővel – azt a döntő ütközetet, amelynek a kunokra nézve gyászos kimenetele lehetővé tette, hogy az államkormányzat érvényt szerezzen a kun törvényeknek, és ezzel kezdetét vette a kunok betagozódása a magyar társadalomba. A legyőzött kunok egy része nem hajolt meg IV. (Kun) László akarata előtt, hanem immár másodjára is elhagyta az országot. Az egyik nemzetség a Temes vidéki Borcsól volt, a másik nevét nem ismerjük, de a Maros–Körös közén találtak szállást,⁸³ és előkelőik közé tartozhatott a fentebb említett kun úrhölgy is.

Erről a kun néprésről gyakorlatilag alig rendelkezünk ismeretekkel – bár egykori jelenlétük kétségtelen. A tárgyalt helynevek között tehát

80 Uo. 439; ÁMTF III. 529.

81 A bánkúti főhercegi uradalom területén előkerült sír bánkúti lelet néven ismert, de a lelőhely az előkerülés idején az egykor Arad vármegyei Nagykamarás községhez tartozott. Ma Medgyesegyháza község területére esik (Pálóczi Horváth 1994, 115). A temetkezéshez l. Banner 1931, 187–199; Fodor 1972, 223–242.

82 Blazovich 1985, 126–127 közötti térkép („Makófalva és környéke a XIII–XIV. században (rekonstrukció)”).

83 Györffy 1990, 285.

megkülönböztetett figyelmet érdemel a Maros–Körös köze területén feltűnő két adat – kivált, hogy a hazai kunkutatás eddig azon a véleményen volt, hogy nevezett területen a kunoknak nem maradtak fenn helynévi nyomai.⁸⁴ Az itt megszállt nemzetség régészetileg értékelhető emlékeihez egyértelműen csak a már idézett bánkúti sír sorolható, illetve feltételesen az a három temetkezés, amelyek közül kettőt Gyula, egyet pedig Gyomaendrőd határában találtak a 19. század közepe körüli időkben. Ez utóbbiak közül azonban egy sem éri el a bizonyosság szintjét, a leírásokból csak annyi következik, hogy a talált pogány rítusú sírok – a Gyula határában lévő lovastemetkezések – akár a kun régészeti leletek „A” csoportjába (azaz a kun előkelők pogány rítusú temetkezései közé⁸⁵) is tartozhatnak.⁸⁶ Magunk ide soroltuk az Ártánd-Zomlinpusztán előkerült temetkezést is⁸⁷ – bár akkori dolgozatunkban nem hangsúlyoztuk, hogy a sír a Maros–Körös közí kunok hagyatékához tartozhat.⁸⁸ Nemrég e sorok írója gyűjtötte fel a terület elérhető leletanyagában és a vonatkozó szakirodalomban felbukkanó, a kései nomád műveltségi körhöz sorolható tárgyi anyagot és az esetlegesen ide vonható helyneveket.⁸⁹ A területről a csillagbuzogányok

84 Pálóczi Horváth 1973, 243.

85 Pálóczi Horváth 1994, 102.

86 Uo. 131–132.

87 Vö. Katona-Kiss 2014.

88 A lelőhely a Sebes- és a Kis-Körös által közre zárt területen található. A Kis-Körös – középkori nevén Viaszos vagy Vesszós, Anonymus Józás-ere – Nagyvárad alatt szakadt ki a Sebes-Körösből és Püspöki, Szántó, Bojt mellett elhaladva, Váncsod felett ömlött a Berettyóba (Jakó 1940, 4, 62). Anonymus gesztájának 51. fejezetében említi a Józás vizét (SRH I. 103; Veszprémy 1999, 43). L. még ÁMTF I. 570.

89 A kutatás eredményeit a Fiatál Középkoros Régészek X. Konferenciáján ismertettem 2018. november 23-án (Katona-Kiss Attila: A késő nomád műveltség nyomai a Körös–Tisza–Maros vidéken – „Kézművesség és anyagi kultúra I. – Fémek” szekció). Tekintettel a kötött terjedelemtre itt most csak utalok a felgyűjtött adatokra. Mind a fémanyagot (csillagbuzogányok és kengyelek), mind a helyneveket külön-külön tanulmányokban szándékozom közzétenni.

különböző típusait és a vállákokovácstolt fülű kengyeleket vettük számba – előbbiből biztosan besorolható 46 példány (többnyire töredékek), utóbbiból pedig 3 darab. Az anyag nagy része azonban szórvány, jellemzően fémkeresős tevékenység révén múzeumba került lelet, amelyek nélkülözik a régészeti összefüggéseket, de mint tárgytípusok kapcsolódnak, kapcsolódhatnak a kun műveltséghez. Végül itt kell utalnom egy unikális tárgyi emlékre: ugyancsak fémkeresős tevékenység során látott napvilágot annak a rovásfeliratos bronzcsatnak a töredéke, amely tökéletes párhuzama a karcag-orgondaszentmiklósi kun szállástemető 170. sírjában talált és eddig egyedülállónak vélt példányának – azonban a két csat eltérő méretű, tehát ugyanaz a rovásjelsor egy ugyanolyan típusba tartozó, de mégis különböző bronzcsaton is szerepel. A csat töredéke Gyula és Békéscsaba között került felszínre.⁹⁰

A Kara Buga, Karabuka név mellett figyelmet érdemel még a területen regisztrálható öt Döbörccsök név,⁹¹ a Csarmaz-halom vagy a Gyula déli határában található egykori Turgony neve. A Döbörccsök név valószínűleg

90 Az egyelőre „békési csat” névre keresztelt töredék az orosházi NGyTM régészeti gyűjteményében található. Gyarapodási száma: 2016/5. A csatokkal és kérdéskörükkel kapcsolatos kutatási eredményeket Bíró Gyöngyvérrel közösen ismertettük két tudományos ülésen is 2019 novemberében.

91 Pontosabban négy; az ötödik adat – egy halom neve – Bödörccsök formában került rögzítésre. Vertics József 1788-ban szerkesztett kéziratos térképén szerepel a „Bödörccsök–Kiskápolna-halom” név. A térképet közölte a *Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténeti Társulat Évkönyve IX (1882–1883)*. [A térkép az évkönyv végén közreadott tartalomjegyzék után kapott helyett – kvázi a 209. oldalon.] Vö. Olasz 1959, 8; 3. jegyz. Úgy véljük, hogy a „Bödörccsök” az eredeti Döbörccsök név hangátvetéses alakja lehet – tekintettel azok számbeli fölényére és a Bödörccsök forma magában állására. Hogy figyelmetlenség vagy már kialakult gyakorlat szülte a – feltehetően – torzult alakot, nem világos, az azonban egyértelműnek látszik, hogy az 1788-as Vertics-féle térképen feltűnő alak ettől kezdve jelenik meg előbb a kéziratos térképeken, majd a helynévgyűjteményekben. Már Baski Imre is utalt rá, hogy „azzal a ténnyel is számolnunk kell, hogy a szóban forgó – főleg régebbi – térképek névrajzát nyelvészetben kevésbé járatos, olykor idegen ajkú térképészek állították össze, ami azzal járt, hogy bizonyos tájszavakat félreértettek és/vagy köznyelvi formában írtak be, családneveket lefordítottak vagy helyesírásukat elhibázták” (Baski 2009, 250).

kapcsolatba hozható a Sárvíz-völgyében található Töbörzsök – eredetileg Töböröcsök – névvel.⁹² Bár ez utóbbi besenyő falu volt,⁹³ a két nép nyelve és műveltsége igen közel állt egymáshoz.⁹⁴ A csekély számú besenyő emléktanyag értékes részét képezi a felsőtöbörzsöki kengyelpár,⁹⁵ amely tovább erősíti a Döböröcsök név kései nomád kapcsolódási pontjait.⁹⁶ A Döböröcsök névvel kapcsolatban Inczeffi azt a megjegyzést tette, hogy: „A név kun eredetére is gondolhatunk, mert a kunok földje közelében van”,⁹⁷ máshol egyenesen kun eredetűnek tartotta azt.⁹⁸ A Csarmaz-halom neve annak -maz végződése miatt talán összefüggésben állhat azokkal a személynévvel és személynévvel lett helynévvel, amelyekben a -maz/máz képző tetten érhető. Ilyen személynév pl. a Talmazs, Csikmazs, Korokmazs, amelyek az intencionális nevek, itt konkrétan az óvónevek közé

92 Inczeffi 1970, 161.

93 A Sárvíz-völgyi besenyő falu első okleveles említése 1269: *Tuburchuk* (Györffy 1990, 136). További adatokhoz l. Hatházi 1996, 236.

94 Erről már a 12. században alkotó és a két népet „hivatalból” is ismerő bizánci herceg-nő, Anna Komnene is megemlékezett „Alexias” című művében (1148), aki szerint a besenyők a kunnal azonos kipszak típusú nyelvet beszéltek (avagy „a szkíták (= besenyők) és kománok ugyanazt a nyelvet beszélik”). Vö. Ferent 1981, 22; Györffy 1990, 171. Ugyancsak a két nyelv hasonlóságát domborította ki Rásonyi Lászlónak az alábbi megállapítása, melyet kun eredetű földrajzi nevek kapcsán tett: „A helynevek között akadhat egy-két olyan is, amely még besenyő eredetű, azonban a kunok által megszállott területeken mosódtak el legkönnyebben a besenyők nyomai” (Rásonyi 2004, 304).

95 A kengyelek rajzához l. Hatházi 1996, 248, 4. tábla 3.

96 Mivel mind a besenyők, mind a kunok nyelve a török nyelvek kipszak ágához tartozott, csak turkológiai alapon gyakorlatilag eldönthetetlen, hogy a helynév melyik néphez köthető. Azonban mivel a Maros-Körös közén öt alkalommal is felbukkan – még hozzá meglehetősen szórtságban – a Döböröcsök név, magunk inkább a kun eredetet véljük valószínűbbnek. A besenyők erősen összpontosultak a Körösvidéken, míg a kunok az egész régiót megszállták.

97 Inczeffi 1970, 161. Mint a kun törvények rendelkezéseiből kitetszik, a térség nemhogy közel található a kunok földjéhez, hanem eleve kun szállásterület volt a 13. század második felében.

98 Uo. 113.

tartoznak,⁹⁹ továbbá ide vonható helynevek pl. a Tepremez (hajdani község Bodrog vármegyében, amely nevét kun eredetű birtokosáról vette), Balmaz (Balmazújváros) vagy Szatymaz (Csongrád vármegye).¹⁰⁰ Turgony a fenti példákhoz hasonlóan személynévből alakult helynév és névtipológiai értelemben ugyancsak a korai kun helynevek csoportjába tartozik. Abban is egyezés figyelhető meg, hogy amint a Karabuka, Kara Buga név, a Turgony is adathozható a Nagykunságból (1521: *Thurgonypetherzallasa; Thurgonpetherzallasa*).¹⁰¹

Összefoglalás és következtetések

A fentiekben elősorolt adatok és összefüggések alapján úgy véljük, hogy az eddig megismert három Karabuka, illetve egy Kara Buga helynevek kun eredetűek és egy 'fekete bika' jelentésű személynévre utalnak vissza. A kun nyelv magyarországi emlékeinek Mándoky Kongur István által megalkotott csoportosításában a név a „Kun eredetű szórványemlékek” közé, konkrétabban a „kun eredetű személy- és helynevek”, azon belül is „a Kis- és Nagykunságon kívüli területeken előforduló, de bizonyíthatóan kun személyek viselte családnevek, illetőleg bizonyíthatóan kunok által elnevezett helyek, vizek, térszíni formák stb. kun eredetűnek tartható nevei” csoportjába sorolható.¹⁰² Az alakpárnál tetten érhető eltérés – ha valóban van ilyen – jó eséllyel nyelvjárási különbségekre utal a magyarországi kun nyelvben – nagykunsági adatok alapján Mándoky Kongur megállapította,

99 Kun 2002, 337. Említi a neveket Mándoky Kongur is (Mándoky Kongur 1993, 144–145).

100 Gombocz 1915, 27–29. Mindhárom nevet idézi Rásonyi László – 1411: *Bolmaz* 'nem létezik'; 1411: *Szatmaz* 'nem eladó'; 1280: *Tepremez* 'nem mozog' (Rásonyi 2004, 303). Említi ezeket a kun eredetű neveket Ligeti Lajos is (Ligeti 1986, 93, 540).

101 Baski 2007, 287–288.

102 Mándoky Kongur 1993, 32.

hogy a 'bika' jelentésű Buğa, Buqa név eltérő alakjai egymás mellett, párhuzamosan éltek.¹⁰³ A név típusa egyben korára is utal, ez pedig a Magyar Királyságba költözött, még a krisztianizáció előtti vagy annak csak kezdeti szakaszában lévő kunok első és második, esetleg harmadik nemzedékével állhat összefüggésben, és így hozzávetőlegesen a 13. és 14. század közepe közötti évszázadra tehető. Inkább gondolhatunk azonban az időszak első felére – ezt támogatják egyébként a medgyesbodzasi és földéaki helynevekhez kapcsolódó történeti érvek is.

Utóbbiak a Maros–Körös köze vidékére esnek, amely területen biztosan megtelepedett egy – ismeretlen nevű – kun nemzetség. Ezt kétségtelenül igazolja a bánkúti kun úrnő sírja és a kun törvények kitétele arról, hogy számukra szálláshelynek lett föld kijelölve – egyebek mellett – „a Maros és Körös között vagy partjaikon” (*inter flumina Morus et Kris aut ex utraque parte fluminis eiusdem*).¹⁰⁴ Ennek kapcsán kell rámutatnunk, hogy az első nagymogul uralkodó, Bábur Záhiredin Mohamed, aki magas szinten foglalkozott irodalommal és általában a tudományokkal,¹⁰⁵ ugyancsak említi a (talán szeldzsuk?) *Qara-buqa* nevet, amely ebben az esetben egy törzs vagy nemzetség neve!¹⁰⁶ Rásonyi László idézte Havasal-

103 Uo. 149.

104 Gyárfás 1992, 439; ÁMTF III. 529.

105 Bábur apja oldaláról timurida, anyja részéről pedig dzsingiszida leszármazott volt, a mogul dinasztia megalapítója, kitűnő hadvezér, memoáriró és költő (Köprülü 1960, 847). Egy méltatója szerint Bábur „az egész mohamedán világ legjelesebb uralkodója volt [...] a tudományoknak és költészetnek is barátja” (Theisz 1893, 409).

106 OnomTurc II. 426. Itt most csak jelezzük: Rásonyi László – korai – etimológiája szerint a már fentebb említett Turgony név egy kun *Turyan 'megálló, tovább nem menő' (< kun/kipcsak *tur-* [KTS] '(meg)áll, felkel, megnyugszik') személynévből ered. Ezzel szemben Baski Imre hangtani megfontolásból inkább a kirgiz, kazak, özbeg *Turyun* [OnomTurc.] személynévvvel való azonosságát feltételezte, melynek lehetséges jelentései: 1. 'helybéli'; 2. 'állhatatos'; 3. 'Maradjon (életben)! Ne haljon meg!' (Baski 2007, 287–288). Amennyiben Rásonyi etimológiája lenne helyes, úgy az – a Karabukához, Kara Bugához hasonlóan – nemcsak személynévként, hanem szervezeti egység: nemzetség, illetve törzs neveként is adatolható. Vö. 'Turghan' (Ethn., tribe), cf. [con-

föld egykori besenyő és kun időszaka kapcsán két romániai kutató véleményét, akik „a román síkság középkori török helyneveivel” foglalkoztak. Ennek egyik végkövetkeztetése – amellyel maga is egyetértett, mert „összhangban van a lovas nomádok szociális és gazdasági viszonyaival” – az alábbi volt: „A tárgyalt nevek a nagy juhnyájak és nagy ménesek birtokosaitól származhattak”.¹⁰⁷ Ezek alatt a területen megült „nemzetség” vezetőit kell értenünk, tehát – szerencsés esetben – akár a birtokló nemzetség, avagy az adott nemzetségi vezető nevét is fenntarthatták. Ennek tudatában még inkább elgondolkodtató, hogy ilyen minőségű, személynévből lett helynévből kettő is adatható a Maros–Körös közéről, egymástól légvonalban 40–45 km-re. Tekintve adataink földrajzi távolságát és az eddig elmondottakat, magunk úgy véljük, hogy aligha lehet szó névátvitelről.¹⁰⁸

A Kara Buga, Karabuka név nem szerepel a Dimaskí által közölt kipcak törzsnevek között, de említ – egyebek mellett – egy „qarā būklwā” nevű altörzset.¹⁰⁹ Ennek eredeti alakja Peter B. Golden értelmezése szerint „Qara Börklü” „having or wearing black hat” – azaz ’fekete süveges’, amely kapcsolatban állhat azzal az oguzokból, berendekből és besenyőkből szervezett védelmi erővel, amelyet a 11. század végén a Kijev alatt elterülő határvidékre telepített az óorosz fejedelemség, hogy a fővárost a kunok támadásaival szemben biztosítsa.¹¹⁰ Természetesen nem kívánunk arab filológiai kérdésben állást foglalni, de talán érdemes lenne foglalkozni az egyeztetés lehetőségével. Ide tartozik az is, hogy az általa elősorolt hat altörzs kapcsán Dimaskí úgy nyilatkozott, hogy van még „több más altörzs,

fer (Latin), compare] Chag. [Chagatay or Old Uzbek]. Turyan 'ein Türkengeschlecht' (OnomTurc II. 798).

107 Rásonyi 2004, 270.

108 Inczeffi 1970, 41–42.

109 Kmoskó 2007, 119.

110 Golden 1997, 115. Vö. Kmoskó 2007, 119, 94. jegyz.

amelyek felsorolása hosszadalmas volna¹¹¹ – tehát esetleg akár ezek között is lappanghat a Karabuka, Kara Buga név.

Végül talán nem felesleges utalnunk a Csengele név, a Csengele-Bogárhát lelőhelyen megtalált kun vezéri sír és szállástemető, valamint a Kara Buga, Karabuka név, a bánkúti kun úrnő sírja és a Bánkút, Rózsa-major melletti Libichi-halom tetején létesített temető között megragadható összefüggésekre.

Ami a csengelei és a bánkúti sírt illeti, azok mindegyike a kun régészeti emlékanyag „A” csoportjába tartozik, azaz a kun előkelők pogány rítusú temetkezései közé.¹¹²

A csengelei szállástemető kun mivoltát annak ásatója a helynév eredete, a templom körüli temető területén talált – igaz, szórvány – tizenkétüskés buzogány,¹¹³ továbbá az egyik sírban talált, pogány temetkezési módra utaló ételmelléklet (egy szarvasmarha lábközépcsontja), valamint „néhány, feltételezésem szerint kunokkal kapcsolatba hozható jelenség”¹¹⁴ alapján valószínűsítette, hogy az 1241-ben elpusztult falu temploma körüli temetőben a 13–16. században kunok temetkeztek. „Huszonhárom év után, közvetlenül a temető mellett előkerült lovas temetkezés ezt a feltételezést [...] hathatósan megerősítette.”¹¹⁵ A kun előkelő sírja és a köznép temetőjének Csengelén megfigyelt összefüggése kapcsán Horváth Ferenc

111 Uo. 119.

112 A bánkúti sírhoz l. Pálóczi Horváth 1994, 115–118. A csengelei ásatásokra és különösen a méltán híres csengelei kun vezéri sírra – amely mindeközéig az egyetlen, hitelesen feltárt kun vezéri temetkezés magyar földön – l. Horváth F. 2001.

113 Uő 1978, 116–117. A csillagbuzogányok tizenkétüskés altípusa a Dnyeper középső folyásvidékétől a Kárpátokig terjedő területen sűrűsödik a steppén, koruk a XII–XIII. század közepéig terjedő időszakra tehető (Kovács 1971, 174). Magyarországi tömegesebb elterjedését a beköltöző kunokhoz köti a kutatás (Horváth F. 1978, 116).

114 Így pl. a Mátyás pénzével keltezett 31. sírból disznócsont és halcsont is napvilágra került (uo. 104–106). Máshol – ugyancsak az ásató – szarvasmarhacsontról írt (Uő 1987, 67).

115 Uő 2002, 22.

arra hívta fel a figyelmet, hogy „szinte pontosan azonos kép rajzolódik ki Medgyesegyháza környékén, Bánkúton is”.¹¹⁶ Az előkelő kun úrnő nyughelyétől mindössze 350 méterre tárta fel Szatmári Imre annak az ismeretlen nevű Árpád-kori falu templomának és temetőjének maradványait,¹¹⁷ amelyet beköltözésük és a hódi csata utáni kivonulásuk között már a kunok használhattak.¹¹⁸ A templomot egy már megnyitott kora Árpád-kori temető területén emelték; korát legvalószínűbben a 12. századra lehetett helyezni azzal a megjegyzéssel, hogy épülhetett az a 11. században is, illetve használhatták még a 13. század folyamán is, de a 14. századra biztosan felhagyták. A feltárt 14 sír csekély számú és szegényes mellékletei – egy S-végű karika, egy vascsat és egy szórványként előkerült, bekarcolt fonatos szalagmintával díszített keskeny bronzlemez – miatt nem dönthető el, hogy az egykori település és annak temploma megérte-e a tatárjárást vagy sem, mindenesetre a kunok 13. század közepe táján történt itteni betelepülésekor a templomot már valószínűleg nem használták, hiszen éppen a környék lakatlanná válása tette lehetővé a kunok ide telepítését.¹¹⁹ A temetkezések mellékletnélkülisége miatt nem lehet kijelenteni, hogy a temetőnek van kun rétege is, de a bánkúti kun úrnő temetkezése és az Árpád-kori sírmező közelsége arra utal, hogy a kun szállástemetőt – ahogy Csengelén is – az Árpád-kori előzményen létesíthette az a kun közösség, melynek vezetői között a bánkúti sírban nyugvó úrhölgyet is tisztelhetjük. Egyébként a kutatás sem számol feltétlenül mellékletes sírokkal a kun köznépi temetkezések kapcsán. Pálóczi Horváth András jegyezte meg azokkal a kun szállástemetőkkel összefüggésben, amelyeket a tatárjáráskor elpusztult Árpád-kori falvak templomai mellett létesítettek, hogy „nem mindig

116 Uő 2002, 24.

117 Szatmári 2005, 97.

118 Horváth F. 2002, 24.

119 Szatmári – Vágó 1993, 18–20; Szatmári 2005, 97.

lehet szétválasztani az Árpád-kori magyar és az odatelepyült kun népesség sírjait, különösen nem a melléklet nélküli temetkezéseket”. „A melléklet nélküli, szegény temetkezések már a dél-oroszországi kunoknál is gyakoriak voltak”.¹²⁰

Ami pedig a helyneveket illeti, a Csengele, hasonlóan a Kara Buga, Karabuka névhez, a kun névadás korai rétegéhez tartozik. Rásonyi László igazolta, hogy a Csengele helynév egy eredeti kun Čängalli > Čängäli alakra megy vissza. Ennek jelentése ‘cserjés, tüskés-bokros, bozótos’ terület.¹²¹ A tárgyalt névre vonatkozó adatok között szerepel egy kazak klán a kipszak népcsoport Jappas törzséből, amely viselte a nevet Csingil-

120 Pálóczi Horváth 2014, 187, 192. A 13. század második felével induló csengelei temető 37 feltárt sírja közül 17 teljesen leletmentes volt [1., 2., 3., 7., 14., 15., 20., 21., 22., 23., 26., 27., 28., 29., 30., 36., 37.]. Öt sír fenekén csak faszéndarabkákat [10., 13., 32., 34., 35.], háromban csak különböző koporsók nyomait [6., 18., 19.] regisztrálták, egyben pedig csak a sír betöltésében sikerült egy bronztárgy töredékét megfigyelni (Horváth 1978, 99–106). Mivel ez utóbbiak sem mellékletként kerültek a sírba, összesen 26 temetkezés tekinthető melléklet nélkülinek – ez 70%-os arány. Tény viszont, hogy a temető sírjai erősen bolygatottak voltak. Az öttömösi – már 14. századi – kun szállástemetőben 75 sírt tárt fel Móra Ferenc 1905 (esetleg 1905–1906 – a feltárás időpontjának bizonytalanságához vö. Csík 2012, 31) folyamán. A 75 temetkezés közül 24 melléklet nélküli volt. Ezekben 11 férfi (3., 4., 6., 7., 8., 9., 66–69. sírok; a 22. temetkezés meghatározása kérdéses), 11 gyermek (11–19., 38., 47. sírok) és 1 nő (73. sír) nyugodott, 1 sírban (71.) nem volt meghatározható az elhantolt neve (uo. 17–33). Az ugyancsak 14. század folyamán használt perkátai kun szállástemetőben „az egyértelműen a kun periódushoz sorolt 124 sír közül – a patina foltok jelzését is beszámítva – 45 esetben (az összes kun sír kb. 35%-a) jelentkezett valamilyen melléklet” (Hatházi 2004, 77) – azaz a kun szállástemető 124 sírjából 79 (azaz a sírok közel kétharmada) melléklet nélküli volt. Ide tartozik viszont, hogy az ásató, Hatházi Gábor megállapítása szerint a nagy tömegű bolygatás és sírpusztulás miatt „erősen torzult arányokról van szó”. Ahogy az öttömösi, úgy a perkátai temető sírjaira is igaz, hogy „a «leletgazdagság» itt is meghatározó módon a nőket (19 sír, az összes kun sír 11–12%-a, a női sírok kb. 45 %-a) és gyermekeket (15 sír, az összes kun sír 11–12%-a, a gyermeksírok 35–36 %-a) jellemzi”. „A férfiakra [...] a szegényesség jellemző, ha volt »mellékletük«, az többnyire szerény vascsatokat, késeket jelentett” (11 sír, az összes kun sír 8–9%-a a férfi sírok 26–27%-a) (uo. 77).

121 Horváth F. 2002, 22. Vö. Rásonyi 1958, 122–129.

di alakban.¹²² Ehhez kapcsolódóan Rásonyi megjegyezte: „Az a személy, aki a klán névadója volt, olyan helyen születhetett, amelyet Csingildinek neveztek”.¹²³ Elképzelhető tehát, hogy a Csengele helynév személynévi eredetű, és az a kun előkelő viselhette, akinek sírját 1998-ban találta meg ugyancsak Horváth Ferenc.¹²⁴ Ebben az esetben mind a Csengele, mind a Kara Buga, Karabuka személynévi eredetű helynév és az a jellemző kun helynévadási szokás érhető tetten, hogy az adott területet annak uráról nevezik el.¹²⁵ S bár igaz ugyan, hogy még a közelebbi, bodzási Kara Buga (Karabuka) is viszonylag távol esik a bánkúti sírtól és a közelében fekvő, templom körüli temetőtől ahhoz képest, mint ami Csengele kapcsán megfigyelhető, de tekintve a Maros-Körös köze területén csak gyéren fennmaradt kun emlékanyagot, talán nem ez a körülmény a hangsúlyos, hanem az elgondolkodtató összefüggések.

122 OnomTurc I. 201. A név Čin-gilde alakban a baskiroktól is adatható (l. uo.).

123 Rásonyi 1958, 128 – idézi Horváth F. 2002, 25.

124 Vö. Uó 2001.

125 Uó 2002. 25.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Források

- ÁUO II. *Árpádkori új okmánytár (1234–1260)*. Második kötet. A M. Tud. Akadémia Tört. Bizottmánya megbízásából közzéteszi *Wenzel Gusztáv*. Eggenberger Ferdinánd, Pest, 1861.
- ÁUO VII. *Árpádkori új okmánytár (1235–1260)*. Hetedik kötet. A M. Tud. Akadémia Tört. Bizottmánya megbízásából közzéteszi *Wenzel Gusztáv*. Eggenberger Ferdinánd, Pest, 1869.
- Bognár 1978. *Pesty Frigyes Kéziratos Helynévtárából I. Jászkunság*. Közzéteszi *Bognár András*. Kiadja a Katona József Megyei Könyvtár és a Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, Kecskemét-Szolnok, 1978.
- CD IV. 3. *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Tomus quartus, volumen III. Studio et opera *Georgii Fejér*. Typis typogr. Regiae Vniversitatis Ungaricae, Budae, 1829.
- CD V. 3. *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Tomus quintus, volumen III. Studio et opera *Georgii Fejér*. Typis typogr. Regiae Vniversitatis Ungaricae, Budae, 1830.
- Horváth J. 2001. *Rogierius mester: Siralmas ének*. Ford. *Horváth János*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. (Millenniumi Magyar Történelem – Források. Sorozatszerkesztő Benda Gyula, Bertényi Iván, Pótó János)
- Kmoskó 1997. *Kmoskó Mihály: Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom I/1*. Balassi Kiadó, Budapest, 1997. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 10. Szerkesztette Zimonyi István)
- Kmoskó 2007. *Kmoskó Mihály: Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom I/3*. Balassi Kiadó, Budapest, 2007. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 23. Szerkesztette Zimonyi István)
- SRH. *Scriptores rerum Hungaricarum*. Ed. Emericus Szentpétery. Nap Kiadó, Budapest, 1999.
- Veszprémy 1999. Anonymus: *A magyarok cselekedetei*. Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Veszprémy László. Osiris Kiadó, Budapest,

1999. (Milleniumi Magyar Történelem – Források. Sorozatszerkesztő Benda Gyula, Bertényi Iván, Póto János)

Feldolgozások

- ÁMTF I. Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987³.
- ÁMTF III. Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.
- ÁMTF IV. Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998.
- Balogh – Ördög 1985. *Komárom megye földrajzi nevei.* Szerk. Balogh Lajos – Ördög Ferenc. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1985. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 169.)
- Banner 1931. Banner János: A bánkúti lovassír. *Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből*, VII. (1931) 187–199.
- Baski 2007. Baski Imre: *Csagircsa. Török és magyar névtani tanulmányok (1981–2006).* Kunszövetség, Karcag, 2007.
- Baski 2009. Baski Imre: A helynevek és a régészettudomány. In: Rosta Szabolcs (szerk.): „Kun-kép”. *A magyarországi kunok hagyatéka. Tanulmányok Horváth Ferenc 60. születésnapja tiszteletére.* Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezet, Kiskun Múzeum, Kiskunfélegyháza, 2009. 249–258.
- Blazovich 1985. Blazovich László: *A Körös-Tisza-Maros köz középkori településrendje.* Békés- és Csongrád Megye Tanácsa VB Művelődési Osztálya, Békéscsaba-Szeged, 1985. (Dél-Alföldi Évszázadok)
- Csik 2012. Csik Veronika: *Ötömös – Templomhegy. Egy dél-alföldi templom körüli kun szállástemető újraértékelése.* Szakdolgozat (SZTE-BTK Régészeti Tanszék) 2012.
- Dobos 1982. Dobos Ilona: Török mondakör. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon 5. [Szé-Zs]* Akadémiai Kiadó,

- Budapest, 1982. 336–337.
- Ferentz 1981. Ioan Ferentz: *A kunok és püspökségük*. Fordította Domokos Pál Péter. Szent István Társulat, Budapest, 1981.
- FNESz. Kiss Lajos (szerk.): *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997.
- Fodor 1972. Fodor István: Újabb adatok a bánkúti sír értékeléséhez. *Folia Archeologica*, XXIII. (1972) 223–242.
- Földi 1979. Földi Ervin (szerk.): *Magyarország földrajzinév-tára II. Csongrád megye*. Kartográfiai Vállalat, Budapest, 1979.
- Földi 1980. Földi Ervin (szerk.): *Magyarország földrajzinév-tára II. Békés megye*. Kartográfiai Vállalat, Budapest, 1980.
- Gilicze 1989. Gilicze János: Földeák község áttelepülése 1845–1846-ban. In: Blazovich László (szerk.): *Tanulmányok Csongrád megye történetéből XIV*. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 1989, 175–185.
- Gilicze – Schmidt 2001. Gilicze János – Schmidt József: *Földeák*. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht, Budapest, 2001. (Száz Magyar Falu Könyvesháza)
- Golden 1997. Peter B. Golden: Cumanica IV. The Tribes of the Cuman-Qipčaq. *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, 9. (1995–1997) 99–122.
- Gombocz 1915. Gombocz Zoltán: *Árpádkori török személynveink*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1915. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 16.)
- Gyárfás 1992. Gyárfás István: *A jász-kúnok története II. „A Jászságért”* Alapítvány, Budapest, 1992.
- Györffy 1990. Györffy György: *A magyarság keleti elemei*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1990.
- Gyulai 1890. Gyulai Rudolf: *Komárom vármegye és város történetéhez*. Ziegler Károly Könyvnyomdája, Komárom, 1890.
- Hatházi 1996. Hatházi Gábor: A besenyő megtelepedés régészeti nyomai Fejér megyében. *Savaria*, 22. (1996) 3. sz. 223–248.
- Horváth F. 1978. Horváth Ferenc: Csengele középkori temploma.

- A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, (1976–1977) 1. sz. 91–126.
- Horváth F. 2001.* Horváth Ferenc: *A csengelei kunok ura és népe*. Archaeolingua, Budapest, 2001.
- Horváth F. 2002.* Horváth Ferenc: Új régészeti szempontok a kunok korai letelepedéséhez a Duna-Tisza közén. In: Bánkiné dr. Molnár Erzsébet – Hortiné dr. Bathó Edit – Kiss Erika (szerk.): *A Jászkunság kutatása 2000. Tudományos konferencia a Kiskun Múzeumban (2000. szeptember 21–22)*. Jász Múzeumért Alapítvány, Jászberény-Kiskunfélegyháza, 2002. 21–34. (Jászszági Könyvtár 5. Szerkesztőbizottság: Faragó László – Hortiné dr. Bathó Edit – Kiss Erika – Kókai Magdolna)
- Inczeffi 1970.* Inczeffi Géza: *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Makó környékének földrajzi nevei alapján*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970. (Nyelvészeti Tanulmányok 14.)
- Jakó 1940.* Jakó Zsigmond: *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Sylvester Nyomda RT, Budapest, 1940. (Település- és Népiségtörténeti Értekezések 5.)
- Kakuk 1981.* Kakuk Zsuzsa: Török nyelvek. In: Ligeti Lajos (főszerk.): *Keleti nevek magyar helyesírása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 229–258.
- Kakuk 1988.* Kakuk Zsuzsa: Török személynevek hódoltság kori forrásainkban. *Keletkutatás*, (1988) ősz. 13–28.
- Katona-Kiss 2014.* Katona-Kiss Attila: Szempontok az Ártánd-zomlinpusztai leletgyűttes történeti hátterének értékeléséhez. In: Rácz Tibor Ákos (szerk.): *A múltnak kútja. Fiatal középkoros régészek V. konferenciájának tanulmánykötete (The Fountain of the Past – Study Volume of the Fifth Annual Conference of Young Medieval Archaeologists)*. Ferenczy Múzeum, Szentendre, 2014. 9–24., 356–360.
- Kovács 1971.* Kovács László: A Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárának XI–XIV. századi csillag alakú buzogányai. *Folia Archaeologica*, XXII. (1971) 165–181.
- Köprülü 1960.* M. Fuad Köprülü: Bābur. In: *The Encyclopaedia*

- of Islam*. Volume I [A – B] E.J. Brill, Leiden, 1960. 847–850.
- Kun 2002.* Kun Péter: Néhány kun eredetű családnév. *Magyar Nyelv*, 98. (2002) 3. sz. 336–342.
- Mándoky Kongur 1993.* Mándoky Kongur István: *A kun nyelv magyarországi emlékei*. Karcag Város Önkormányzata, Karcag, 1993. (Keleti örökségünk 1. Sorozatszerkesztő: Ökrösné Bartha Júlia – Pálóczi Horváth András)
- Olasz 1959.* Ifj. Olasz Ernő: Leletmentő ásátások Orosháza környékén. Árpád-kori település Békéssámson-Cigándon. *A Szántó Kovács Múzeum Évkönyve*, II. (1959) 5–11.
- OnomTurc* László Rásonyi – Imre Baski: *Onomasticon Turcicum. Turkic Personal Names I–II*. Indiana University – Denis Sinor Institute for Inner Asia Studies, Bloomington, Indiana, 2007.
- Pálóczi Horváth 1973.* Pálóczi Horváth András: A magyarországi kunok régészeti kutatásának helyzete. *Folia Archaeologica*, XXIV. (1973) 241–250.
- Pálóczi Horváth 1974.* Pálóczi Horváth András: A kunok megtelepedése Magyarországon. *Archaeologiai Értesítő*, 101. (1974) 1. sz. 244–259.
- Pálóczi Horváth 1986.* Pálóczi Horváth András: Régészeti és településtörténeti adatok a kunok letelepedéséhez. Egy középkori falu, Szentkirály feltárásának eredményei. In: Novák László – Selmeczi László (szerk.): *Falvak, mezővárosok az Alföldön*. Arany János Múzeum, Nagykőrös, 1986. 215–236. (Az Arany János Múzeum Közleményei IV.)
- Pálóczi Horváth 1994.* Pálóczi Horváth András: *Hagyományok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúrájában*. Karcag Város Önkormányzata, Karcag, 1994. (Keleti örökségünk 2. Sorozatszerkesztő: Ökrösné Bartha Júlia – Pálóczi Horváth András)
- Pálóczi Horváth 2009.* Pálóczi Horváth András: Településtörténeti kutatások a középkori kun szállásterületeken. In: Rosta Szabolcs (szerk.): „Kun-kép”. *A magyarországi kunok hagyatéka. Tanulmányok Horváth*

- Ferenc 60. születésnapja tiszteletére.* Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezet, Kiskun Múzeuma, Kiskunfélegyháza, 2009. 217–232.
- Pálóczi Horváth 2014.* Pálóczi Horváth András: *Keleti népek a középkori Magyarországon. Besenyők, úzok, kunok és jászok művelődéstörténeti emlékei.* Archaeolingua, Budapest-Piliscsaba, 2014. (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensiae 2. Szerkesztők Major Balázs – Türk Attila)
- Rásonyi 1958.* László Rásonyi: Les noms toponymiques comans du Kiskunság. *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*, VII. (1958) 1–2. sz. 73–146.
- Rásonyi 2004.* Rásonyi László: *Hidak a Dunán. A régi török népek a Dunánál.* (második, javított kiadás) Helikon Kiadó, Budapest, 2004.
- Reiszig 1907.* Reiszig Ede: Komárom vármegye története. In: Borovszky Samu (szerk.): *Komárom vármegye és Komárom sz. kir. város.* Országos Monografia Társaság, Budapest, 1907. 389–548. (Magyarország vármegyéi és városai)
- Rosta 2009.* Rosta Szabolcs: Új eredmények a kunok Duna-Tisza közti szállásterületének kutatásában. In: Rosta Szabolcs (szerk.): „*Kun-kép*”. *A magyarországi kunok hagyatéka. Tanulmányok Horváth Ferenc 60. születésnapja tiszteletére.* Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezet, Kiskun Múzeuma, Kiskunfélegyháza, 2009. 175–216.
- Selmeczi 2011.* Selmeczi László: *Kötöny népe Magyarországon.* Karcag Város Önkormányzata, Karcag, 2011.
- Szabó 2008.* Szabó József: *A török hódoltság néprajzi és nyelvi maradványai földrajzi neveinkben.* Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 2008.
- Szatmári – Vágó 1993.* Satmári Imre – Vágó Csaba: Medgyesegyháza területének településtörténete az őskortól a törökvilág végéig. In: Szabó Ferenc (szerk.): *Medgyesegyháza 1893–1993. Tanulmányok a nagyközséggé alakulás centenáriuma tiszteletére.* Nagyközségi Önkormányzat, Medgyesegyháza, 1993. 8–66.

- Szatmári 2005. Szatmári Imre: *Békés megye középkori templomai*. Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, Békéscsaba, 2005.
- Theisz 1893. Theisz Gyula: Baber. In: *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája. II. kötet [Arafale–Békálen]* Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1893. 409.
- Vende 1907. Vende Aladár: Komárom vármegye községei. In: Borovszky Samu (szerk.): *Komárom vármegye és Komárom sz. kir. város*. Országos Monografia Társaság, Budapest, 1907. 40–139. (Magyarország vármegyéi és városai)
- Zoltai 1925. Zoltai Lajos: *Települések, egyházas és egyházatlan falvak Debrecen város mai határa és külső birtokai területén a XI–XV. századokban*. A Gróf Tisza István Tudományos Társaság Honismertető Bizottsága Közleményeinek Pótfüzetei 1. „Méliusz” Könyvkereskedés Könyvkiadó-Vállalata, Debrecen, 1925.

Web-irodalom

- http://mapire.eu/hu/map/hkf_75e/?layers=osm%2C8&bbox=2273619.406342568%2C5826121.064867223%2C2288906.811999603%2C5832952.62427021; a letöltés időpontja: 2019. január 24.
- <https://maps.hungaricana.hu/hu/MegyeiTerkepek/412/view/?bbox=-153%2C-5322%2C2109%2C-4330>; a letöltés időpontja: 2019. január 24.
- <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/33574/view/?pg=6&bbox=-754%2C-5649%2C8862%2C-34>; a letöltés időpontja: 2019. január 24.
- <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/33574/view/?pg=6&bbox=4106%2C-1511%2C5805%2C-519>; a letöltés időpontja: 2019. január 24.
- <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/40419>; a letöltés időpontja: 2019. október 20.
- <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/56804>; a letöltés időpontja:

2019. október 20.

<https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/42773>; a letöltés időpontja:
2019. október 29.

<https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/42776>; a letöltés időpontja:
2019. október 29.

<https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/42780>; a letöltés időpontja:
2019. október 29.